

כתיבה בגט ובשבת

תקציר: השבוע נעסוק בקצרה ביחס שבין הגדרת כתיבה במלאכות שבת ובין הגדרתה לצורך כתיבת גט. השאלה היסודית העולה במסגרת עיון זה היא האם ההגדרות שוות בשני התחומים, שהרי בפשטות בשניהם ישנו צורך בכתיבה בעלת משמעות הלכתית הקיימת לאורך זמן. במרכז השיעור נעסוק בהסבר דברי הרמב"ם אשר לא ברור האם ועד כמה השווה בין הלכות אלו, והאם ישנה הפרדה בין החומר הרושם (הדיו) לבין המצע עליו רושמים.

א. מבוא

אינה מפרשת, אך מציינת כי באופן כללי, לדעת ת"ק ניתן לכתוב את הגט על כל דבר.

הרמב"ם (ד,א-ב) פוסק את המשנה להלכה בהלכות גירושין:

אין כותבין את הגט אלא בדבר שרישמו עומד כגון דיו וסקרא וקומוס וקלקנתוס וכיוצא בהן, אבל אם כתבו בדבר שאינו עומד כגון משקין ומי פירות וכיוצא בהן אינו גט, כתבו באבר בשחור ובשיחור כשר ואין כותבין בהן לכתחלה.

כותבין במי עפצא לכתחלה על גבי הנייר והעור וכיוצא בהן אבל לא על גבי מגילה עפוצה מפני שאינו ניכר ואם כתב אינו גט, וכן כל כיוצא בו. על הכל כותבין את הגט ואפילו על איסורי הנאה, וכותבין על דבר שיכול להזדייף והוא שיתנו לה בעידי מסירה.

ג. כתיבה בשבת

הגמרא (גיטין יט ע"א) מביאה על דברי המשנה דיון הקשור להלכות שבת:

איתמר: המעביר דיו על גבי סיקרא בשבת, רבי יוחנן וריש לקיש דאמרי תרוייהו: חייב שתים, אחת משום כותב ואחת משום מוחק. דיו ע"ג דיו...

בעא מיניה ריש לקיש מר' יוחנן: עדים שאין יודעים לחתום, מהו שיכתבו להם בסיקרא ויחתמו? כתב עליון כתב, או אינו כתב?

א"ל: אינו כתב.

במקרים רבים אנו מוצאים דמיון הלכתי בין נושאים שונים שלכאורה אינם קשורים זה לזה. כך לדוגמה, אנו משווים בין הגדרת כלי בהלכות שבת ובין הגדרתו בהלכות טומאה וטהרה, או בהלכות בישול באיסורים וכדומה. לעיתים בסוגיה אחת, הגמרא משווה בין תחומים אך במקומות אחרים היא דוחה ועומדת על הגדרים השונים שביניהם.

השבוע נעסוק בקצרה ביחס שבין הגדרת כתיבה במלאכות שבת ובין הגדרתה לצורך כתיבת גט¹. השאלה היסודית העולה במסגרת עיון זה היא האם ההגדרות שוות בשני התחומים, שהרי בפשטות בשניהם ישנו צורך בכתיבה בעלת משמעות הלכתית הקיימת לאורך זמן.

ב. כתיבה בגט

המשנה בפרק שני בגיטין (גיטין ב, ג) כותבת:

בכל כותבין בדיו בסם בסיקרא ובקומוס ובקנקנתום ובכל דבר שהוא של קיימא. אין כותבין לא במשקים ולא במי פירות ולא בכל דבר שאינו מתקיים. על הכל כותבין על העלה של זית ועל הקרן של פרה ונותן לה את הפרה על יד של עבד ונותן לה את העבד. רבי יוסי הגלילי אומר אין כותבין לא על דבר שיש בו רוח חיים ולא על האוכלים.

המשנה מבארת כי כותבים את הגט בדיו שהוא של קיימא, ומדגישה על דרך השלילה שלא כותבים בדבר שאינו של קיימא. לגבי החומר שעליו כותבים המשנה

1 בעניין זה ראה את שיעורו של מורנו הרב אהרון ליכטנשטיין בנושא כתיבה בגיטין, בתוך שיעורי הרא"ל על מסכת גיטין.

כתב בקלפי אגוזין ובקלפי רמונין בדם הקרוש ובחלב הקרוש על עלי זית על עלי דלעת על עלי חרוב על כל דבר שהוא של קיימא כשר. על עלי חזרין על עלי בצלים על עלי כריין על עלי ירקות על כל דבר שאינו של קיימא פסול. זה הכלל- כתב דבר שהוא של קיימא על גבי דבר שאינו של קיימא או דבר שאינו של קיימא על גבי דבר שהוא של קיימא פסול, עד שיכתוב בדבר שהוא של קיימא על דבר שהוא של קיימא.

ד. הסבר שיטת הרמב"ם

על מנת להסביר את עמדת הרמב"ם קודם כל יש לציין שהייתה לו גירסה שונה למשנה בגיטין. במשנה שציטטנו לעיל מופיע הניסוח שבכל כותבים והסיום הוא 'בכל דבר של קיימא'. הרמב"ם גרס במשנה בלשון 'ובכל דבר שהוא רושם'. האם יש משמעות לשינוי זה? האם לשון קיימא שונה מלשון רושם?

הרב רבינוביץ' בפירושו יד פשוטה (הלכות גירושין) הציע הסבר שונה בשיטת הרמב"ם. הוא מעיר שהרמב"ם שינה במשנה תורה ולא פסק כלשון המשנה שכותבים בדבר שהוא רושם, אלא 'בדבר שרישמו עומד'. הדברים מקבילים ללשון הרמב"ם בהלכות שבת שהאדם אינו חייב עד שיכתוב בדבר הרושם ועומד' ורק לאחר מכן הרמב"ם פוסק 'אבל הכותב בדבר שאין רישומו עומד'. לשיטתו, יש הבדל בין דבר הרושם ועומד שהכוונה לסוג הדיו, ובין דבר שרישמו עומד והכוונה לכתב ומצע הכתיבה.

לאור כך מציע הרב רבינוביץ' שאין הבדל בין הלכות גיטין והלכות שבת, וגם בהלכות גיטין יש צורך בפרמטר 'רישמו עומד'. משמעות הכללה זו היא שהתורה קובעת 'הלכות כתיבה' בעלות תוקף מחייב לגיטין ולשבת כאחת, וכל עוד הכתב לא עומד בגלל הדיו או מצע הכתיבה אין פעולת הכתיבה מוגדרת ככתיבה מהתורה.

א"ל: והלא לימדתנו רבינו, כתב עליון כתב לענין שבת!

א"ל: וכי מפני שאנו מדמין נעשה מעשה?

מעצם הבאת הראיה מדיני שבת נראה שנקודת ההנחה הייתה שיש קשר בהלכות בין התחומים השונים. לאור כך נראה כי עקרונית דיני כותב בשבת ובגט שווים. בסיום הגמרא ר' יוחנן אומר שאין לדמות בצורה אוטומטית את הלכות- 'וכי אנו מדמין נעשה מעשה?'. ניתן להציע שתי הבנות בדבריו:

1. למסקנה, מתקיימת השוואה בין התחומים, אך עדיין, חרף ההשוואות, לא ניתן להקיש הלכות מאחד לשני.

2. למסקנה, לא מתקיים קשר נרחב בין התחומים, למרות שבמספר דינים ישנו דמיון ביניהם.

המשנה במסכת שבת קובעת שהכותב בשבת באבק הדרכים פטור, ויתכן והכוונה למצע שעליו כותבים. כך פוסק הרמב"ם בהלכות שבת (יא, טו):

אין הכותב חייב עד שיכתוב בדבר הרושם ועומד כגון דיו ושחור וסקרא וקומוס וקלקנתוס וכיוצא בהם, ויכתוב על דבר שמתקיים הכתב עליו כגון עור וקלף ונייר ועץ וכיוצא בהם, אבל הכותב בדבר שאין רישומו עומד כגון משקין ומי פירות, או שכתב בדיו וכיוצא בו על עלי ירקות ועל כל דבר שאינו עומד פטור, אינו חייב עד שיכתוב בדבר העומד על דבר העומד...

מבין השיטין ניתן לראות שהרמב"ם מבדיל בין הלכות שבת להלכות כתיבת גיטין. בהלכות גירושין הרמב"ם הצריך שהדיו יהיה בר קיימא אך לא הצריך שמצע הכתיבה יהיה בר קיימא. בהלכות שבת, לעומת זאת, הרמב"ם הצריך את שני התנאים. נראה אם כך, שהרמב"ם הבין שלא מתקיימת השוואה הלכתית בין התחומים. יש לציין שחלק מהראשונים חלקו על גישתו וסברו שדיני גיטין שווים לדיני כתיבה בשבת. כראיה לשיטתם הביאו את דברי התוספתא (תוספתא גיטין ב, ג):

בהלכות גיטין נוגע למשמעות מעשה הכתיבה ולכוונת הבעל והסופר בזמן זה, ולכן רק הדיו מעכב ולא מצע הכתיבה.

בדרך זו הסביר הרמב"ם בפירוש המשנה (שם) את מחלוקת רבי יוסי וחכמים האם ניתן לכתוב את הגט על דבר שיש בו רוח חיים:

ור' יוסי דורש ספר לא אכלין ולא דבר שיש בו רוח חיים. וחכמים אומרין כיון שאמר ספר בסתם ולא אמר על הספר או בספר הרי הכשיר כל מה שאפשר לכתוב עליו. והלכה כחכמים.

חכמים מסבירים שכוונת הביטוי 'ספר' היא 'סיפור הדברים' - דבר הנעשה במעשה הכתיבה על ידי הדיו. רבי יוסי, בניגוד לחכמים, הצריך ספר בעל משמעות ולכן לא סבר שניתן להחזיק ספר כזה לאורך זמן על דבר שיש בו רוח חיים. הרמב"ם עקבי לשיטתו ומצריך שהבעל יספר את הדברים בכתב ולכן מכשיר מקרים בהם מצע הכתיבה אינו זמין לאורך זמן.

לסיום נעיר כי גם בתשובה הרמב"ם (סימן קלו) מקשר בין לשון רושם ובין חומר הכתיבה וזאת לגבי כתיבת מגילת סוטה:

הוא אומרו בסוטה (יז ע"ב) אינו כותב לא בקומוס ולא בקלקנתוס ולא בכל דבר שהוא רושם, אלא בדיו, שנאמר וכתב ומחה כתב שהוא יכול לימחק. וכבר נתבאר, שדיו היא דבר, שאינו רושם...

ה. כתב על גבי כתב

הבאנו לעיל את דברי הגמרא בדף יט ע"א שהביאה דיון בין ריש לקיש ורבי יוחנן. ריש לקיש רצה ללמוד מהלכות שבת שאם כתב בסיקרא על גבי דיו הדבר נחשב ככתב החייב עליו בשבת וממילא במקרה בו כתב את הסיקרא לשמה הגט יהיה כשר. רבי יוחנן דוחה מסקנה זו בטענה 'וכי אנו מדמים נעשה מעשה?!' דיון זה מופיע גם בסוגיית הירושלמי (פ"ב ה"ג) ושם רבי יוחנן מתנסח בלשון- 'מפני שאנו עוסקין בהלכות שבת אנו מתירין אשת איש?!'

הזכרנו לעיל שאפשר להבין את דברי רבי יוחנן בשתי דרכים- 1. דיני גיטין חמורים יותר הואיל ומדובר

מאחי, הרב דרור, שמעתי הסבר שונה בשיטת הרמב"ם². המשנה מביאה מקרים רבים, אך יש לשים לב לשוני בינה ובין התוספתא; המשנה מתירה לכתוב על גבי דברים שונים ואף משונים, ונראה כי היא חולקת על התוספתא המצריכה מצע כתיבה של קיימא. הרמב"ם גורס במשנה לשון רושם ולא לשון קיימא, ונראה כי לשון זו מתייחסת לדיו בלבד - כך נראה מדברי הרמב"ם בהלכות שבת (יב, ד) שמדגיש לגבי רושם המתקיים את ענין הדיו. כך גם בהלכה שציטטנו לעיל מפרק יא בהלכות שבת שהשתמשה בלשון רושם לגבי הדיו אך לגבי החומר שעליו כותבים נעשה שימוש בביטוי 'דבר של קיימא'. נראה אם כך, שכוונת הרמב"ם במילים רושם ורישומו היא לחומר הכותב, היוצר את הרישום על הנייר.

לפי הסבר זה הרמב"ם הבין כי המשנה חולקת על התוספתא ואין צורך שמצע הכתיבה תהיה של קיימא. לכן בהלכה ו הרמב"ם מכשיר גט שנכתב על ידי קריעת העור או שרשמו על העור תבנית כתב. זאת כאשר התוספתא (ב,ד) פסלה במקרה זה.

הסבר זה שעולה מפשט דברי הרמב"ם מבחין בין דיני גטין והלכות שבת בנוגע למלאכת כתיבה. בהנחה שאכן מתקיים הבדל כזה, עלינו לשאול מהו ההיגיון לחלק בין ההלכות?

מקובל להבחין בין הלכות שבת, המחייבים התייחסות אל העיקרון 'מלאכת מחשבת' לבין תחומים אחרים בהם עיקרון זה אינו קיים. במילים אחרות: בהלכות שבת יש צורך שהמלאכה תהיה משמעותית ותוגדר כבת קיימא, אחרת אין לה גדר של מלאכת מחשבת. בהלכות גיטין, אין דרישה כזו, ועל כן קל יותר לכתוב גיטין מלכתוב בשבת. אמנם, נראה שיש להוסיף כי בגט הדגש הוא במעשה הכתיבה - בו מוגדרים דיני לשמה, ובמסגרתו נעשה הניסוח הגט וההקפדה על מרכיביו, והוא אשר ניתן במעשה המסירה (עדי מסירה כרת). לאור כך ניתן להסביר את הרמב"ם שהצורך בכתיבה בספר נוגעת למעשה הכתיבה. תפקידו העיקרי של הגט אינו שטר ראייה ולכן הדגש אינו על התוצאה הסופית שתעמוד לאורך זמן. הדגש

2 הדברים עתידיים להתפרסם בפירוש המשנה למסכת גיטין מהדורה מבוארת, הוצאת מעליות.

בהלכות שבת יש צורך במלאכת מחשבת ובמקרה זה מתקיימת מחשבתו לאורך זמן. בהלכות גיטין יש צורך במעשה כתיבה אשר אינו מוגדר כמתקיים הואיל וכבר הנוסח היה כתוב³. יתכן ובהקשר זה דיני כתיבת גט דומים לספר תורה שבשניהם יש דין לשמה, הקשור למעשה הכתיבה בניגוד להלכות שבת שם הדגש על הישמרות המעשה לאורך זמן⁴.

כל הזכויות שמורות לישיבת הר עציון תשע"ה

עורך: נועם לב

בית המדרש הווירטואלי

מיסודו של

The Israel Koschitzky Virtual Beit Midrash

האתר בעברית: <http://vbm.etzion.org.il>

האתר באנגלית: <http://www.vbm-torah.org>

משרדי בית המדרש הווירטואלי: 02-9937300 שלוחה 5

דוא"ל: office@etzion.org.il

(הלכות שבת יט, טז)

באיסור אשת איש, ולכן אנו מחמירים למרות הדמיון שבין הסוגיות. 2. רבי יוחנן מסביר שאין לקשר בין שני התחומים והגדרים ההלכתיים אינם שווים בהם.

בהמשך סוגיית הגמרא (כ ע"א), עולה השוואה נוספת שבין הלכות גיטין ובין הלכות כתיבת ספר תורה שגם היא נוגעת בעניין כתב על גבי כתב:

אמר רב חסדא: גט שכתבו שלא לשמה והעביר עליו קולמוס לשמה, באנו למחלוקת רבי יהודה ורבנן; דתניא: הרי שהיה צריך לכתוב את השם, ונתכוין לכתוב יהודה וטעה ולא הטיל בו דלת, מעביר עליו קולמוס ומקדשו, דברי רבי יהודה, וחכמים אומרים: אין השם מן המובחר.

רב חסדא מבין שדיני כתיבה בגט ובספר תורה זהים ולכן כשם שנחלקו רבי יהודה וחכמים בספר תורה, כך גם חולקים בדיני גיטין. רב אחא בר יעקב דוחה את דברי רב חסדא בהסבר הבא:

אמר רב אחא בר יעקב: דילמא לא היא, עד כאן לא קאמרי רבנן התם - דבעינא זה אלי ואנוהו וליכא, אבל הכא לא.

נראה כי רב אחא אינו חולק על דברי רב חסדא, ולדעתו באופן עקרוני דיני כתיבת גט זהים לדיני כתיבת ספר תורה, כל טענתו היא שחכמים החמירו בספר תורה בגלל דין של 'זה אלי ואנוהו', דבר שאינו נצרך בגירושין. על מנת לסגור את המעגל נבחר כי למרות שמדברי הגמרא בשבת (קד ע"ב) נראה שיש להשוות בעניין זה בין ספר תורה לשבת, הרמב"ם (הלכות גירושין ג, ד) חילק ביניהם:

המעביר דיו על גבי סקרא חייב שתים אחת משום כותב ואחת משום מוחק, העביר דיו על גבי דיו וסקרא על גבי סקרא או סקרא על גבי דיו פטור.

וכל גט שכתבו שלא לשמה אף על פי שהעביר עליו קולמוס לשמה אינו גט.

הרמב"ם פוסק את דין העברת דיו על גבי סקרא בהקשר של דיני לשמה ולא בדיני כתיבה. גם בעניין זה הרמב"ם מחלק בין הלכות שבת והלכות גיטין.

3 וראה בשיעורו של הרא"ל (לעיל הערה 1) בשם הגרי"ד.

4 וראה בהלכות תפלין, מזוזה וספר תורה פרק א הלכה טו לגבי דין לשמה, אם כי הרמב"ם לא מזכיר את דין כתב על גבי כתב בהקשר זה.